HUNGARO-RUTHENICA IX

Szerkesztette – Редактор

KOCSIS MIHÁLY – МІГАЙ КОЧІШ

SZEGED – СЕҐЕД
2021

Technikai szerkesztő – Технічний редактор

MAJOROS HENRIETTA – ГЕНРІЕТТА МАЙОРОШ

Anyanyelvi lektorok – Коректори

BAGMUT IRYNA – ІРИНА БАГМУТ
SAJTOS-ZAPOTOCSNAJA NATÁLIA –
НАТАЛЯ ШАЙТОШ-ЗАПОТОЧНАЯ

A kötet megjelenését
MAGYARORSZÁG KORMÁNYA támogatta

Збірник виданий за підтримки
Уряду Угорщини

ISSN 1586–0736

Hungaro-Ruthenica IX. Szeged, 2021.

ГЕОРГІЙ ІВАНОВИЧ НАРБУТ – ОСНОВОПОЛОЖНИК НОВОЇ ШКОЛИ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКОВОЇ ГРАФІКИ

Тетяна Білорусцева

(Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, t.m.bilorustseva@npu.edu.ua)

Abstract

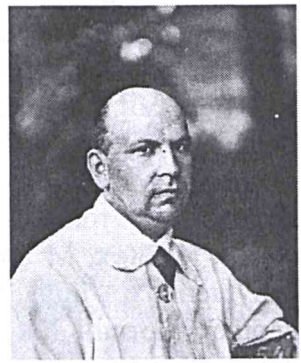
The article describes and illustrates the creative work of the famous graphic artist H. I. Narbut. It identifies a peculiar feature that «Narbut» font differed from others and explores its characteristics as well as selects the periods of development of the Narbut font, identifies positive features of the newly created font. Narbut characterized the high skill of the graphic artist in registration and illustration of books.

Keywords: font, graphics, illustration, stroke, detail, H. I. Narbut, "Narbut" font.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, в якому основним художнім засобом вираження є будування образу на контрасті кольору паперу та однотонової фарби, якою виконано контурні лінії, штрихи, тони, плями (Книгознавство: 62). Українська графіка XX ст. була предметом уваги мистецтвознавців. Перші оцінки й аналітичні огляди графіки були подані в статтях 1900–1930-х рр. таких мистецтвознавців, як: Д. Антонович, М. Вороний, І. Врона, Е. Голлербах, С. Гординський, М. Жук, М. Зубар, Ф. Ернст, П. Ковжун, В. Січинський, С. Таранушенко та інші. Спеціальні роботи з історії української графіки першої третини XX ст. були доповнені монографічними дослідженнями творчості художників, серед яких робота П. Білецького *Георгий Иванович Нарбут* (Ленінград, 1985) (Лагутенко 2008: 9). У роботах В. Зайцевої, О. Лагутенко творчий доробок видатного українського графіка проаналізовано з погляду мистецтвознавства. У листопаді 2020 р. у видавництві *Родовід* вийшов легендарний *Нарбутівський Збірник* – книга, яку готували ще за життя художника, але в 1933-му, коли вона вийшла, тираж знищили у друкарні. Дивом уціліли кілька екземплярів, за одним із них, що зберігається в бібліотеці доктора історичних наук Сергія Білоконя, і вдалося реконструювати *Збірник*. У праці зібрані мистецтвознавчі тексти першої третини XX ст., спогади про Г. Нарбута і твори митця різних періодів (Рівчаченко 2020).

Мета і завдання статті полягає в тому, щоб визначити характерні особливості авторського шрифту "Narbut" використовуваного сьогодні графічними дизайнерами всього світу.

Привабливість творчих робіт Георгія Нарбута, точність його пластичних рішень, вишуканий смак і знання художніх стилів сприяли тому, що художник на довгі роки став кумиром графіків, започаткував нову течію в українському графічному мистецтві 1920-х рр., що отримала назву "нарбутівської". Г. Нарбут поставив перед собою складне завдання: віднайти національний стиль. Він перетворює історичні образи на категоріальні, надаючи їм таким чином онтологічного статусу, а проблему традиційності розглядає як процес засвоєння й розвитку певної спадщини. Кожний значущий твір Г. Нарбута демонструє поєднання традиції та сучасності (Лагутенко 2008: 20). У графічній творчості Георгія Івановича поєдналися різні стилі й мистецькі напрями – від модерну, символізму, неокласицизму, необароко до неопримітивізму, футуризму включно (там само, 24).

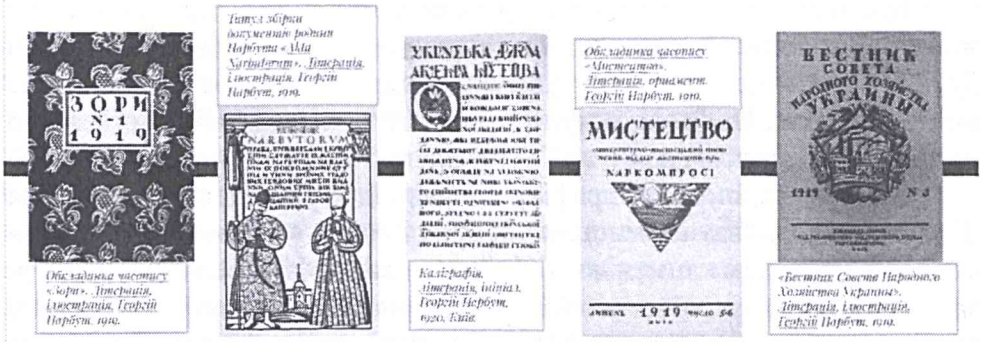
Георгій (Юрій) Іванович Нарбут народився 09.03.1886 р. на хуторі Нарбутівка (зараз с. Червоне Глухівського району Сумської області) у родині нащадків козацької старшини. Закінчивши Глухівську класичну гімназію у 1906 р., впродовж 11 років проживав у Санкт-Петербурзі, де 3 семестри навчався на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету. Початкову художню освіту здобув приватно. Свої роботи вперше особисто виставив на повітовій виставці в Глухові ще у 1904 р.. За два роки на виставці місцевих аніматорів представив свої ілюстрації до казок *Війна грибів, Горшеня, Снігуронька* тощо. У Санкт-Петербурзі працював у мистецькій майстерні Єлизавети Званцевої під керівництвом Л. Бакста та М.В. Добужинського, у майстерні художника-графіка І. Білібіна. Юрій Іванович формувався як художник під впливом мистецької спілки, організованої довкола журналу *Мир искусства* (ЕІУ: 172). Восени 1906 р. Іван Білібін написав рекомендаційного листа до Миколи Реріха, який тоді очолював школу Імператорського товариства заохочення мистецтв, у ньому йшлося: "По-моєму, він дуже здібний хлопець, але поки що (по юності) абсолютно без індивідуальності. Він

наслідує моїм першим казкам, від яких я сам давно відмовився, і не може ще, здається, зрозуміти, наскільки вони не те, чим вони повинні були б бути. Я весь час кажу йому, щоб він шукав себе. Потім він не вміє малювати. Він хоче вступити у вашу школу. Мені здається, що це добре. Нехай помалює у вас" (Шевелєва 2020).

Стару європейську графіку вивчав під керівництвом професора Ш. Холоші у приватній мистецькій школі Ашбе в Мюнхені, де познайомився з кількома німецькими художниками. Із середини 1910-х р. вивчав традиції українського бароко, орнаментування і геральдики давніх українських гравюр. 1912 р. підписався своїм родинним гербом: "Мазепинец полку Черниговского, Глуховской сотни старшинский сын и гербов и эмблемам живописец" (ЕІУ: 172).

1917 р. Г. Нарбут повернувся до Києва, де очолив Українську академію мистецтв Української держави, яка готувала спеціалістів з живопису, різьбярства, будівництва, гравюри й художніх промислів (Шейко 2013: 113).

Г. Нарбут виконав оформлення "малоросійського" відділу виставки "Ломоносов та Єлизаветинська доба" в петербурзькій Академії мистецтв, російського павільйону на Міжнародній виставці друкарства в Лейпцигу. Оформив та ілюстрував відомі українські видання: казки *Соловейко, Олов'яний солдатик* Г.-К. Андерсена (1912), *Три байки Крилова* (1913), *Гербы гетманов Малороссии* (1915), *Очерки искусства старой Украины* (1916), *Оповідання з української історії* (1918), твори В. Винниченка (1918), обкладинку часопису *Наше минуле* (1918) та низку інших творів. Графік ілюстрував твори Г. Гауптмана, Дж.-Р. Кіплінга та інших західноєвропейських письменників, розпочав ілюстрування *Енеїди* І. Котляревського (не закінчив через передчасну смерть), був автором екслібрисів, низки видавничих та фірмових знаків, ілюстрував Диплом Київського губернського земства, Свідоцтво за пожертви на допомогу сільському населенню тощо. На замовлення уряду РСФРР Г. Нарбут виконав заставки до першого видання Конституції Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки 1918 р., оформив журнал *Мистецтво,* альманах *Зорі* (ЕІУ: 173).

Обкладинка часопису «Зорі». Літографія, ілюстрація, Георгій Нарбут. 1919.

Титул збірки документів родини Нарбутів «Ma Narbutorum». Літографія, ілюстрація, Георгій Нарбут. 1919.

Каліграфія, літографія, ініціал, Георгій Нарбут, 1920, Київ.

Обкладинка часопису «Мистецтво». Літографія, орнамент, Георгій Нарбут. 1919.

«Вестник Совета Народного Хозяйства Украины». Літографія, ілюстрація, Георгій Нарбут. 1919.

Георгій Іванович розробив проєкти Державного герба і печатки Української держави. У липні 1918 р. гетьман П. Скоропадський затвердив створену ним малу Державну печатку – зображення козака з пищалем на плечі на восьмикутному тлі, у верхній частині якого вміщено тризуб, а по колу напис нарбутівським шрифтом – ДЕРЖАВNE СЕКРЕТАРСТВО. Латинська "N" не просто так з'явилася. Це була його своєрідна особливість – замість кириличної "Н" писати латинську "N". Так нарбутівський шрифт відрізнявся від інших (Рівчаченко 2020).

До грошового обігу за проєктами Г. Нарбута впродовж 1918–1920-х рр. було випущено 12 грошових знаків: 100 карбованців 1-ї та 2-ї емісії; 10, 100, 500 гривень, поштові марки на 30, 40 і 50 шагів, 3,6% облігації вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень (ЕІУ: 173). Написи на банкнотах виконувалися не тільки українською, але й мовами найбільш чисельних національних меншин, які отримали від Української Центральної Ради національно-персональну автономію – польською, єврейською та російською (Шевелєва 2020).

Він автор численних інших реалізованих та незакінчених проєктів доби української революції 1917–1921 рр.: актових паперів, асигновки з талоном, ратифікаційних актів МЗС, грамот, дипломів, гральних карт, поштових марок та паперових грошей.

Георгій Нарбут досяг високої майстерності в оформленні та ілюструванні книги. Він створив неповторні взірці книжкового оформлення, уміло поєднуючи рисунок з текстом та відчуваючи архітектоніку книги як цілісний організм.

Поєднання елементів народного мистецтва з рисами новітніх художніх шукань, рисунки шрифтів на базі модернізації кирилиці й шрифтів українського бароко дістали широке застосування у нарбутівському книжковому оформленні та наслідувались його учнями (Розвиток).

Показовою в підході до оформлення книги була послідовність видатного графіка: він узгоджував художню та технічну сторони

видавничого процесу, шукаючи найбільш вдалий графічний образ (Мельник 2016: 12–13).

У перших своїх працях київського періоду Г. Нарбут виробив один дуже характерний і своєрідний шрифт, який, власне, є синтезом друкованого шрифту наших стародруків з українським скорописом XV–XVIII ст. Поєднати ці, до певної міри, протилежні ритмічні завдання, відмінну структуру письма в одну – було завданням дуже тяжким, і тільки Г. Нарбут міг розв'язати цю проблему. Необхідність з'єднання двох відмінних шрифтів виходила із завдання графіка-шрифтяра, що мусив творити графіку письма відмінну від друкарського шрифту, і від скоропису. Проте графік мусить дати, можливо, більшу зв'язаність і ритмічність шрифту, використовуючи випадковий збіг літер різної форми і тектоніки, не забуваючи одночасно про правильність, рівномірність, чіткість і загалом каліграфічність окремих літер (Січинський 2021).

Усі ці позитивні риси має шрифт Г. Нарбута. Тектоніка літер тут досить елементарна й вільна, хоч дуже правильна і закономірна: у ній є менше геометричного принципу, більше ритму і кривизни ліній. Форма літер чітка, лаконічна з центром рівноваги в долішній частині. Структура цього "нарбутівського" шрифту дуже цікава: зв'язок літер досягається майстерним уживанням простору поміж сусідніми літерами, так що чергування чорного і білого місць надзвичайно добре врівноважено. Деякі зразки шрифту цього циклу виказують більше чи менше наближення до скоропису, що можна пояснити певним пристосуванням до матеріалу та техніки виконання (там само).

Можна виокремити такі періоди розвитку шрифту Г. Нарбута:

– I. Перша половина 1910-х р. – період становлення художника як шрифтового графіка, де спостерігається як захоплення класицистичною антиквою, так і прослідковуються експерименти зі старою кирилицею;

– II. 1916–1917 рр. – період вироблення індивідуального стилю: вже видно руку зрілого майстра і його власний стиль (Дудник 2014).

Георгій Нарбут – автор двох версій *Української абетки* (1917, 1919). "Абетка" вважається шедевром української графіки, що поєднала традиції національної рукописної та друкованої книги з новаціями західноєвропейських митців. Протягом 1917 р. він виконав 15 аркушів до *Української абетки,* які можна назвати певним підсумком

його попередніх пошуків. На основі шрифтів стародрукованих книг Георгій Іванович Нарбут створив новий український шрифт, який згодом назвали "нарбутівським". Білі та чорні силуети, чіткі лінії, штрихування – усі можливі засоби графічної техніки поєдналися в кожному з аркушів. Заголовні літери цілком своєрідні. Їх по дві: праворуч – гранично проста, з чіткими абрисами і стрункими пропорціями, ліворуч – грайлива, пишна, сплетена з рослинних мотивів. У переважній більшості композицій домінують українські мотиви: козак, що вимахує шаблею, народний інструмент ліра, вітряки, хатинки, тини, пам'ятки народної архітектури, садиби. Окремі композиції ("З", "Б", "Л", "В") побудовані як ліричні краєвиди, інші ("С", "Н", "Ч") – примхливе поєднання різнорідних елементів. Велетенський слон, підминаючи ногами сосни, крокує до скрині із самоваром і склянками. Збереглися аркуші в чорно-білому варіанті і з подальшим тонуванням за допомогою акварелі. Обидва варіанти мають довершений вигляд. Робота над "Абеткою" була перервана Лютневою революцією, і повернувся художник до неї в 1919 р. (Алешин 2014).

Отже, полістилізм "нарбутівського" шрифту став тим ґрунтом, на якому виникло таке явище як "нарбутівська течія", послідовники якого працювали над художнім оформленням книги.

ЛІТЕРАТУРА

Алешин, В. 2014, *"Українська абетка" Г. Нарбута.* – <https://vakin.livejournal.com/840903.html>

Дудник, І. 2014, *Шрифт "Калина" і шрифтова спадщина Георгія Нарбута.* – <http://cyreading.blogspot.com/2014/07/blog-post.html>

ЕІУ – Смолій, В.А. (гол. ред.) та ін, *Енциклопедія історії України: в 10 т., т. 7.* Київ: Наукова думка, 2003.

Книгознавство – Жадько, В.О. (загал. ред.), *Термінологічний словник (редакційно-видавнича справа, журналістика, поліграфія, видавничий бізнес, інформаційно-бібліотечна діяльність): Навчальне видання.* Київ: Експрес-Поліграф, 2012.

Лагутенко, О.А. 2008, *Українська графіка першої третини XX століття: Загальноєвропейські тенденції та національні особливості розвитку.* Автореф. дис. …д-ра мистецтвознавства (17.00.05.). Київ.

Мельник, О.Я. 2016, Історичні передумови формування художньо-образної системи української книжкової графіки початку XX століття. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання* № 5 (16), 1–15. – <https://naukajournal.org/index.php/Paradigm/article/view/903>

Рівчаченко, М. 2020, *Ким був та яку естетику творив автор українських грошей Георгій Нарбут.* – <https://texty.org.ua/articles/102318/kym-buv-ta-yaku-estetyku-tvoryv-avtor-ukrayinskyh-hroshej-georhij-narbut/>

Розвиток – *Розвиток мистецтва української графіки* (2010). – <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11754/>

Січинський, В. 2021, *Меморіяльна графіка Георгія Нарбута.* – <https://telegraf.design/memoriyalna-grafika-georgiya-narbuta/>

Шевелєва, М. 2020, *Георгій Нарбут: Я Московщину не Люблю. Люблю Україну, і їй віддам усі сили.* – <https://uain.press/blogs/georgij-narbut-ya-moskovshhynu-ne-lyublyu-lyublyu-ukrayinu-i-yij-viddam-usi-syly-1191893>

Шейко, В.М. 2013, *Історія української культури: Навчальний посібник.* Київ: Знання.